פרופסור פטריק גדס 1932-1854

פרופסור פטריק גדס נולד ב 1854 בבלטר (סקוטלנד) ונפטר ב 1932 במונפליה (צרפת). הוא נחשב לחלוץ בתכנון האורבני המודרני כמדע רב-תחומי. משנתו התבססה על תפישה אורגנית ועל ניתוח ההתפתחות של ההתיישבות העירונית.
גדס החל את לימודיו האקדמיים ב 1875 בתחום מדעי הטבע: בלונדון למד זואולוגיה בהנחייתו של הדרוויניסט תומס הקסלי, והמשיך בלימודי ביולוגיה בפריז. הוא הושפע ממדע הסוציולוגיה, שהתפתח בתחילת המאה ה 19 בצרפת, בידי אוגוסט קומט (Comte) וממשיך דרכו פרדריק לה-פליי (Le Play), ובבריטניה בידי הביולוג הרברט ספנסר, שפיתח את רעיון הדרוויניזם החברתי. הסוציולוגיה, שבראשיתה דגלה במחקר המבוסס על תצפיות ואיסוף נתונים, הייתה לאחת מאבני היסוד של משנתו הרב-תחומית של גדס, ששילב בין ביולוגיה, סוציולוגיה וגיאוגרפיה.

ב 1879, בעת מסע מחקר במכסיקו, לקה גדס בעיוורון זמני. החשש מאובדן ראייה הובילו לחיפוש דרך חלופית לעבודת מעבדה: הוא המציא "מכונה חושבת" (Thinking Machine) לעיבוד מידע וניתוחו. מדובר בשיטת קיטלוג של נתונים-בטבלה של טורים ושורות על בסיס של תכונות משותפות, המאפשרת הסקת מסקנות וגיבוש תובנות כתוצאה מסמיכות הממצאים בטבלה[1].

המידע שנחשף ב"גריד" ביטא, לדעת גדס, את התפתחותו ההיסטורית של המקום. הוא אסף נתונים גיאוגרפיים, אנושיים, חומריים, תרבותיים, כלכליים וחברתיים על העיר וסביבותיה ומתוכם הגיע לסכימה של התפתחות היסטורית.
ב 1880, עם שובו לאדינבורג כעוזר הוראה בחוג למדעי החיים באוניברסיטה המקומית, הקים גדס ארגון חברתי לשיפור פני העיר העתיקה, מתוך אמונה כי ימי הזוהר שלה בסוף המאה ה-18, הם משאת הנפש שלה בהווה. כהוכחה לאמונתו התיישב עם אשתו בלב העיר העתיקה, שהיתה שכונת עוני מוזנחת, ושם נולדו שלושת ילדים.
ב 1888, כשהתמנה גדס למשרה אקדמית בפקולטה למדעי החיים של אוניברסיטת דנדי בסקוטלנד, החל רוכש מבנים בעיר העתיקה, בהם שיכן סטודנטים, במטרה לשקם את האזור.

ב 1892 רכש גדס את 'Short's Observatory', בניין עם מגדל בלב אדינבורג, בו הקים תצוגת קבע בשם "מגדל התצפית", המוקדשת להתפתחות העיר וסביבותיה[2]. מראש המגדל נגלה האזור כולו, ובירידה ממנו נחשפו הממצאים שיצרו את המהלך ההיסטורי-גיאוגרפי-חברתי של הנוף, שנצפה מהמגדל. "מגדל התצפית" שימש לגדס מודל רעיוני, אב-טיפוס למרכז תרבות-אזרחית (Civic Center), שכמותו שאף להקים בכל עיר. המגדל הוא אלמנט בתוך מערך עירוני-מחקרי-תרבותי-ניהולי מקיף, שבו לכל תושב יש חלק. גדס, כמתעד ומחולל השינוי העירוני, הציע למקם את המגדל בנקודה הגבוהה בעיר, בדומה לאקרופוליס באתונה. לדידו היה המרכז האזרחי טבורה של העיר.

בעזרת עמיתים הקים גדס קרנות למימון יוזמות שיפוץ באדינבורג, ותיכנן בה שכונות מגורים וגנים. כמו כן תכנן שכונות מגורים וגנים בצ'לסי, דונפרמלין, לונדון וערים נוספות בבריטניה. הוא פיתח שיטות עבודה בצוותים (עם W. Lethaby, F. Mears, ואחרים) בהן שימש בעיקר כרעיונאי, תיאורטיקן ואיש קשר עם לקוחות ותורמים.

גדס תמך בקליטת תנועת העיצוב Arts & Crafts באדינבורג, והתיידד עם אחד מראשי האדריכלים בתנועה, צ'רלס אשבי. בשנת 1900 פתח גדס סדנת קיץ רב-תחומית ביריד הבינלאומי בפריז, אליה הגיעו גיאוגרפים, סוציולוגים ופילוסופים. בסדנה שנפתחה שנה מאוחר יותר בגלזגו הציע גדס להקים מכון מחקר גיאוגרפי באדינבורג. ב 1903 הקים עם עמיתים "אגודה סוציולוגית" בלונדון, בה הציג את רעיונו בדבר "מרכז תרבות אזרחי".

ב 1908 הוזמן גדס על ידי הפסיכואנליטיקאי דויד אדר (David Eder) (לימים מנהיג ציוני בריטי) להרצות בפני חברי האגודה הסוציאליסטית הפביאנית על התפתחות העיר כאורגניזם ביולוגי. לפי רעיון שהיה נפוץ במחצית השנייה של המאה ה-19, קיים דמיון אנלוגי בין הצמיחה המואצת של ערי התעשייה לבין שלב הגסיסה של יצורים ביולוגים. בניגוד לתיאורטיקנים ומתכננים, שחזו באותה תקופה את דעיכת האנושות, גרס גדס כי התפשטות עירונית היא תופעה טבעית וחיובית. ב 1910 טבע את המונח "קון-אורבניות" - אגד ערים. כדוגמת כפרים ביוון וברומי העתיקות, שהתאחדו וייסדו עיר, שהכילה אזור בנוי בצפיפות לצד שטחי חקלאות, כך העיר המודרנית, לפי החזון של גדס: היא מהווה חלק בלתי נפרד מסביבתה, ויש לסקור את האזור כולו לקראת תכנונה.

ב 1910, בכנס לתכנון ערים בלונדון, הציג גדס את תערוכת "מגדל התצפית" של אדינבורג. התערוכה כללה סכמה, שנקראה "חתך העמק", ובה הופיעה טופוגרפיה של גבעה ושיפוליה לים, לאורכה סמלים של עיסוקים אנושיים התואמים את הפעילות לאורך החתך[3]. על פי גדס היחס בין העיסוקים וצורתו הפיסית של העמק מייצגים התפתחות היסטורית מופשטת של ההתיישבות העירונית האנושית. ב 1913 תיכנן (עם פרנק מירס) גן זואולוגי בלונדון. ב 1914 הגיש הצעה לתכנון כנסייה ושכונת מגורים בדבלין, שנועדו, לדבריו, לתרום להפגת מתחים פוליטיים.

ב 1914 הוזמן גדס להודו לייעץ בתכנון עירוני, שם פרסם ספר מאמרים בשם "ערים באבולוציה", בו דן, באמצעות סדרת סיורים דימיוניים, במהות העיר ובהתפתחותה.

באותן שנים תכנן בהודו לערים מדרס, בומביי, כלכותה ואינדור. תרומתו התמקדה בטיפול במאגרי מים ותשתיות ביוב, בצפיפות בדרכים, ביצירת כיכרות, בהקמת גינות ובשיפוץ מבנים רעועים. הוא פיתח שיטות תכנון מתוך קשב לקהילה, לתרבות ולתנאים הגיאוגרפיים המקומיים, וכל זאת באמצעים מינימליים. הוא כינה את שיטתו "ניתוח שמרני" (conservative surgery). לטענתו היתה שיטתו זולה מהמקובל במשטר הקולוניאלי, שמחק את המורשת המקומית וכפה ערכים אירופים. גדס נמנע מלהרוס אזורים ירודים בעיר, שכן האמין כי אפשר להשיב לכל שכונה את תפארת עברה, וגרס כי לכל בניין יש תפקיד בשרשרת ההיסטורית.

ב 1917 נהרג בנו הבכור בקרבות בצרפת וחודש מאוחר יותר נפטרה אשתו ממחלה בהודו.

ב 1919 הוזמן גדס (עם פרנק מירס) להגיש הצעה לתכנון התפתחותה היהודית של ירושלים וכן תוכנית לאוניברסיטה העברית בעיר (התוכנית לא יצאה אל הפועל). ההזמנה נשלחה מההנהגה הציונית ומידידו צ.אשבי, ששימש אז מזכיר האגודה למען ירושלים, ובעצמו הכין תוכנית כוללת לירושלים. כעבור שנה שב לפלשתינה והגיש הצעות תכנון לשכונת הדר בחיפה. באותה שנה קיבל משרה אקדמית באוניברסיטת בומביי.

ב 1923 נסע למסע הרצאות בארה"ב, שם פגש את המתכנן והתיאורטיקן לואיס ממפורד, שהושפע מגישתו האורגנית של גדס לתכנון ונחשב לממשיך דרכו.
ב 1924 עזב גדס את הודו והצטרף למקימי המכללה הסקוטית במונפלייה שבצרפת.

ב 1925 הוזמן גדס לערוך תוכנית אב לתל אביב ויפו. הוא הגיש דו"ח מפורט, שאושר על ידי רשויות התכנון הבריטיות ב 1927, לאחר תוספות ושינויים קלים. ב 1928 נשא גדס לאשה את ליליאן. ב 1932 זכה בתואר אבירות בריטי בשל תרומתו לחינוך. סר פטריק גדס נפטר באותה שנה, בגיל 78, בביתו שבמונפלייה.

*

גדס ראה בעיר את פסגת היצירה האנושית. הוא זיהה בה את פני האנושות, על גלגוליה השונים. הוא גרס כי יש להציב את צרכיו המעשיים של האדם במרכז עבודת התכנון, ועל כן ראשיתו של התכנון בסקר מקיף על המקום. הסקר ינתח נתונים של המצב הגיאוגרפי, האקלימי, דרכי התחבורה, מקורות העבודה, התושבים, המבנים וההיסטוריה של ההתפתחות האורבנית המקומית. התוכנית תשקף את טיבה החברתי-תרבותי של העיר, ותקנה נגישות ופתיחות לכל תושביה.
בניגוד לעמיתו אבנעזר האווארד, הוגה רעיון "עיר הגנים" (1898), שניתק את שכונות המגורים מאזורי המסחר והתעשייה, הטיף גדס לשיפור פני העיר הצפופה והמורכבת בעזרת גינון, כפי שמעידה סיסמתו "With leaves we live"[5]. גדס ראה בעיר, על חלקיה השונים, מוזיאון פתוח (Open air museum) והאמין כי העיר היא תוצר אנושי שעליו להכיל את העבר, לבל יימחק, לאצור את ההווה ולאפשר לעתיד לממש בה את רוח הזמן.

- Hall, Peter, 1988: *Cities of tomorrow*, Basil Blackwell.
- Meller, Helen, 1981: *'Patrick Geddes 1854-1932'*, in: Pioneers in British Urban Planning, ed: Cherry, Gordon, The Architectural Press.
- Ponte, Alessandra, Dec. 1989: *'Building the stair spiral of evolution'*, in: Assemblage 10, p.46-69.
- Stanlley, Marshall, 1972: *'Patrick Geddes: Spokesman for Mankind and the Environment'*, Rutgers University Press.
- Welter, Volker, 2002: *'biopolis, Patrick Geddes and the City of Life'*, MIT Press.
- Welter, Volker, 1995: *'Patrick Geddes and the City as Organic Unity'*, in: Edinburgh Architecture Research, p. 11-30.
- http://www.ballaterscotland. com
- http://www.royal-deeside.org.uk
- http://www.dundee.ac.uk
- http://www.nmsi.ac.uk

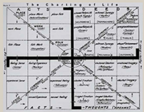

1

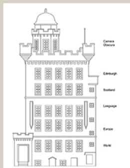

2

3

4

"This is a green world, with animals comparatively few and small, and all dependent on the leaves. By leaves we live. Some people have strange ideas that they live by money. They think energy is generated by the circulation of coins. Whereas the world is mainly a vast leaf colony, growing on and forming a leafy soil, not a mere mineral mass: and we live not by the jingling of our coins, but by the fullness of our harvests."

Geddesian motif by artist: Ian Mitchell

Sir Patrick Geddes

Sir Patrick Geddes (1854, Ballater, Écosse - 1932, Montpellier, France) est l'un des pionniers de l'urbanisme moderne, conçu comme une science interdisciplinaire. En 1875 il entreprend des études académiques dans le domaine des sciences de la nature à Londres, sous la direction de T. H. Huxley, puis à Paris, à la Sorbonne. Ses théories interdisciplinaires associent la biologie, la sociologie et la géographie, et s'appuient sur une conception organique et une analyse du développement de l'environement urbain.
La sociologie, à l'origine science exacte, dans le cadre de laquelle l'étude se fonde sur l'observation et la récolte de données, est devenue l'une des pierres angulaires de sa théorie.

En 1879, lors d'une expédition scientifique au Mexique, Geddes contracte une maladie, qui provoque une cécité temporaire. La crainte qu'il a de perdre la vue le conduit à trouver une alternative au travail de laboratoire : il invente une « machine qui pense » (Thinking Machine) pour le traitement de l'information, basé sur une méthode de catalogage des données dans un tableau selon des caractères communs, système qui permet de tirer des conclusions de la proximité des éléments inscrits dans le tableau . [Fig. 1]

Geddes a rassemblé des données géographiques, humaines, matérielles, culturelles, économiques et sociales sur la ville et ses environs, considérant que les informations traitées reflétaient le développement historique du lieu. En 1880, de retour à Édimbourg, où il est assistant d'enseignement dans le Département de Sciences naturelles de l'Université d'Édimbourg, il crée un organisme social chargé de la réhabilitation de la vieille ville, à l'époque quartier pauvre et délabré, où il s'installe avec sa femme et où viennent au monde leur trois enfants.

En 1888, lorsqu'un poste lui est offert à la Faculté des Sciences naturelles de l'Université de Dundee, en Écosse, il commence à acquérir des bâtiments dans la vieille ville d'Édimbourg. Il y loge des étudiants dans le but de réhabiliter le quartier.
En 1892 Geddes achète le Short's Observatory (l'Observatoire Short), un bâtiment au cœur d'Édimbourg, où il présente une exposition permanente consacrée au développement de la ville et de ses environs, intitulée « la Tour observatoire ». [Fig. 2]

De la terrasse située sur le toit de la tour on peut voir les alentours, et au fur et à mesure de la descente, on découvre les éléments qui ont généré l'évolution sociale, géographique et historique de ce paysage. La Tour observatoire a servi de modèle conceptuel, de prototype du Centre d'instruction civique qu'il voulait ériger dans chaque ville, sur les hauteurs, à l'instar de l'Acropolis à Athènes. Selon lui, le Centre d'instruction civique devait constituer le cœur de la ville.

Soutenu par des collègues, Geddes crée des fonds pour le financement d'initiatives de rénovation à Édimbourg, et conçoit des quartiers résidentiels et des jardins dans la ville, ainsi qu'à Chelsea, Dunfermline, Londres et dans d'autres villes de Grande-Bretagne. Il travaille en collaboration avec diverses équipes (avec F. Mears, W. Lethaby et bien d'autres), exerçant principalement les fonctions de concepteur, théoricien et chargé des contacts avec les clients et les donateurs.

Geddes soutient l'intégration à Édimbourg du Mouvement des Arts and Crafts (Arts et Métiers) et se lie d'amitié avec l'un des dirigeants du mouvement, Charles Ashbee. En 1903 il fonde à Londres, avec des collègues, la Société de sociologie où il présente son concept de Centre d'instruction civique.

En 1908 Geddes est convié par le psychanalyste Dr David Eder (futur dirigeant sioniste britannique) à donner une conférence sur le développement de la ville en tant qu'organisme biologique. Une théorie, répandue dans la seconde moitié du XIXe siècle, établissait une analogie entre la croissance accélérée des villes industrielles et l'agonie des organismes biologiques. Pour sa part, Geddes considère que le développement urbain est un phénomène naturel et positif. En 1910 il forge le terme de « conurbation » - agglomération de plusieurs villes, à la manière des villages de l'Antiquité grecque et romaine, qui s'unissaient en fondant une ville constituée d'une zone de construction dense côtoyant des terrains agricoles. C'est ainsi qu'il imaginait l'avenir de la ville moderne.

En 1910, il présente à Londres l'exposition de la Tour observatoire d'Édimbourg, qui comprend le schèma de la « coupe en profondeur » - la topographie d'une colline et de sa pente vers la mer, et tout au long du parcours, des symboles de métiers qui correspondent à l'activité dans chaque section de la coupe.[Fig.3]
Les rapports entre les métiers et l'aspect physique de la vallée représentent, selon lui, le développement historique et abstrait de la civilisation humaine en milieu urbain. En 1913 il conçoit, en collaboration avec Frank Mears, un jardin zoologique à Londres. En 1914 il prépare une proposition de plans pour la réalisation d'une église et d'un quartier résidentiel à Dublin, destinés, d'après lui, à calmer les tensions politiques. La même année, il est invité en Inde en tant que conseiller urbaniste et il publie un recueil d'articles, intitulé *Cities in Evolution* (*Des villes en évolution*), dans lequel il traite de l'essence de la ville et de son développement. En Inde, il conçoit la planification des villes de Madras, Bombay, Calcutta et Indore. Sa contribution se concentre essentiellement sur le développement des infrastructures, la création de places et de jardins et la rénovation de bâtiments dégradés. Il développe des méthodes de planification à l'écoute de la communauté, de la culture et des conditions géographiques du site. Il donne à sa méthode le nom de « chirurgie conservative » et affirme qu'elle est plus économique que les systèmes habituellement employés par le régime colonial, qui efface les traditions locales et impose, à leur place, des valeurs européennes. Geddes s'oppose à la démolition des bas quartiers de la ville, convaincu que tout quartier peut recouvrir sa gloire d'antan et que tout bâtiment constitue le maillon d'une chaîne historique. En 1917 son fils aîné est tué sur le champ de bataille en France, et un mois plus tard, sa femme meurt en Inde, suite à une maladie.

En 1919 Geddes est invité (avec Frank Mears) à élaborer un plan de développement de quartiers juifs à Jérusalem et un plan de base pour l'Université hébraïque dans la ville (projet qui ne s'est pas concrétisé). L'Organisation sioniste et son ami, Charles Ashbee, qui prépare lui-même un plan général pour Jérusalem, sont les initiateurs de cette mission dont il est chargé. Un an plus tard, il retourne en Eretz Israël et présente un projet de planification du quartier de Hadar à Haifa (qui en définitive sera conçu par Richard Kauffmann). La même année, il est nommé professeur d'instruction civique et de sociologie à l'Université de Bombay. En 1923, lors d'un voyage aux Etats-Unis au cours duquel il fait une tournée de conférences, Geddes rencontre le planificateur et théoricien Louis Mumford, qui influencé par son approche organique en matière de planification, deviendra son disciple.

Geddes quitte l'Inde en 1924 et s'installe en France, à Montpellier, où il se joint aux fondateurs du Collège des Écossais.
En 1925 il est sollicité pour la réalisation d'un plan directeur pour Tel Aviv et Jaffa. Il présente un rapport détaillé qui, légèrement revu et corrigé, est approuvé en 1927 par les autorités de planification britanniques (c'est le seul plan urbain, conçu par lui, à avoir été réalisé). En 1928 il se remarie, et en 1932 il reçoit le titre de chevalier pour sa contribution dans le domaine de l'éducation. Sir Patrick Geddes meurt, la même année, à l'âge de soixante-dix-huit ans, dans sa maison à Montpellier.

•

Pour Geddes, la ville constitue le summum de la création humaine. Il retrouve en elle la face de l'humanité, sous toutes ses formes. Il place les besoins pratiques de l'homme au centre de son travail de planification ; c'est pourquoi, lors de la conception d'un projet urbain, il commence toujours par une enquête historique et géographique complète, qui permet au plan de refléter la nature socio-culturelle de la ville et la rend accessible et ouverte à tous ses habitants.

Contrairement à son contemporain Ebenezer Howard, théoricien de la « cité-jardin » (1898) qui sépare les quartiers résidentiels des zones commerciales et industrielles, Geddes préconise l'aménagement de la ville dense et complexe grâce à la création d'espaces verts ainsi qu'en témoigne sa devise : « By leaves we live » (« De feuilles nous vivons »)[Fig. 4]. Geddes considérait la ville, avec ses diverses parties, comme un musée à ciel ouvert et pensait qu'elle était un produit humain, qui devait contenir le passé afin qu'il ne disparaisse pas, conserver précieusement le présent et permettre à l'avenir d'y laisser son empreinte.